

Više od druge violine* povodom dvestogodišnjeg rođendana Fridriha Engelsa

Uvek se govori i piše o Marksu i Engelsu, a ne o Engelsu i Marksu, iako bi po alfabetskom redu ovo drugo bilo pravilno. Marks važi za većeg, dok je Engels, kako je sam ironično pisao, rado svirao „drugu violinu“ u njegovom i Marksovom zajedničkom „kompanijskom poslu“. Nova naučna literatura podržava s jedne strane ovu ocenu. Priučeni industrijski trgovac, publicist i političar Engels mogao se uglavnom samo diviti filozofskoj kreativnosti svog učenog i obrazovanog prijatelja koja se graničila sa genijalnošću. On je to i činio neštedimice i bez sujete. Međutim, s druge strane, istraživanja poslednjih godina nedvosmisleno su izmenila ovu ocenu Engelsa. Engels je bio mnogo više od pomoćnika, dopunjavaoca i Marksovog finansijera, što su s razlogom istakli R. Lucas, R. Priem i H. Westhoff u svojoj novoj knjizi „*Radovi na protivrečnosti*“ (Arbeiten am Widerspruch, Metropolis, Marburg). „On je mislio vlastitom glavom. I zato je došlo vreme da se izdvoji iz duge senke Karla Marksa“. I to se i zbilo u brojnim napisima o Engelsu objavljenim 28. novembra povodom njegovog dvestotog rođendana. Ima, dakle, dovoljno valjanih razloga da se ponekad govori o Engelsu i Marksu, a ne samo o Marksu i Engelsu.

Istini za volju slaganje i saradnja dva prijatelja često je bila toliko tesna da nije lako bilo reći koliko je jedan, a koliko je drugi tome doprinio. J. Herres je pisao o dubokoj vezi i upadljivoj uzajamnoj zavisnosti prijatelja. On drži da jednog ne bi bilo bez drugoga. „U najmanju ruku mi se zbog toga verovatno i ne bismo mogli njih sećati, možda bi to mogli samo neki specijalisti za istoriju 19. veka“. Međutim, pouzdanije studije, omogućene poodmaklim štampanjem novih sabranih dela Marksa i Engelsa (MEGA), jasno pokazuju da je uticaj Engelsa u simbiozi obojice bio presudniji. O tome tri primera:

Teško je preceniti Engelsov uticaj na Marksovo okretanje njegovoj životnoj temi, političkoj ekonomiji i naročito analizi kapitalizma i kritici kapitalizma. Tek se zahvaljujući razmeni ideja između obojice u prekretničkim godinama 1843–1845. Marks, do tada filozofski usmereni radikalni kritičar religije, prava i ideologije, okrenuo kritičkoj lektiri klasika političke ekonomije kao što su bili Smit, Rikardo i Maltus. Tek tada je on formirao za svoje buduće delo ključno uverenje da buržoaska, konkretnije industrijska ekonomija odlučuje o karakteru modernog društva, o kulturi i politici. I da na temelju unutrašnjih protivrečnosti stremi propasti, iz koje će proizići nešto novo i revolucionarno što donosi

* Jürgen Kocka, *Mehr als die zweite Violine*, Neue Gesellschaft /Frankfurter Hefte 2020 (67. Jg.), No.11. S.4–8. (preveo Todor Kuljić).

proletarijat, socijalizam i komunizam. Okretanje radikalno-kritičkih intelektualaca političkoj ekonomiji i ciljevima socijalizma i komunizma bilo je tada doduše globalna zapadnoevropska pojava koju je podstakao snažni prodor industrijskog kapitalizma i time izazvano širenje krize osiromašenja predrevolucionarnih 1840-ih godina.

Dakle, Marksov zaokret nije bio pojedinačni slučaj. Pa ipak, ovom Marksovom zaokretu naročiti ton je dala činjenica da je ovaj obrt snažno oblikovao Engels koji se neprestano kretao između Engleske i Nemačke. Engels je doneo društvoekonomsko znanje i revolucionarni angažman jačajući ga prihvatanjem engleskih radikalnih reformista i vlastitim iskustvom u industrijski naprednom Mančesteru. Time je uticao na Marksa.

Novi radovi o F. Engelsu uvek ističu njegovo obilno životno iskustvo u kolebanju između preduzetništva, intelektualnog rada i revolucionarnog angažmana, zatim svestranost i širinu njegovih intelektualnih interesovanja i brzu promenu vlastitih tematskih težišta što mu je olakšavalo da prihvata novo sve do duboke starosti, iako je to često značilo da je mnogo toga ostajalo polovično i ne do kraja temeljno promišljeno. Dok je Marks kao školovani filozof davao prednost u životu i u mišljenju teorijskim i naučnim studijama, Engels je pored profesionalnog rada i naučnih publikacija trošio mnogo vremena i energije na posmatranje sveta rada i društvenih odnosa.

Šira iskustvena osnova

Ova je mnogo koristila njegovom ranom klasičnom delu „Položaj radničke klase u Engleskoj“ (1845), koje je upečatljivim opisima bede i

eksploatacije irskih tekstilnih radnika i radnica u tadašnjem Mančesteru preplašilo nemačku javnost, zadivilo kritiku ranog industrijskog kapitalizma i snažno uticalo na Marksa. Njegova šira iskustvena osnova mogla se dojmiti kao nadmoćna u idejno-sadržinskom pogledu. U vrlo lepo i brižno uređenom i bogatom zborniku *Fridrih Engels. Crveno-crni kameleon* (F. Engels, Das rot-schwarze Chamäleon, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt), koji su izdali E. Illner, H. Frambach i N. Koubek, pokazano je da je Engels prethodio Marksu u pogledu razumevanja i analize odnosa čoveka i mašine u industrijskim radnim procesima. Engelsova nadmoć počivala je na njegovom direktnom poznavanju radnih odnosa naročito u industriji Mančestera, ali i na širokom i pravilnom prihvatanju odgovarajuće literature.

Najposle je u poslednje vreme uverljivo istraženo i istaknuto koliko je najvećim delom još neobjavljeno Marksovo delo u vremenu njegove smrti bilo heterogeno, u sebi protivrečno, rascepkano i misaono nezavršeno i koliko je tek u procesu posthumnog objavljivanja bilo oblikovano kao istorijski uticajno postajući referentna veličina različitih „marksizama“ tokom narednih decenija. Ovaj konstruktivni posao pre svega je obavio F. Engels koji je sredio Marksovu haotičnu zaoštavinu, uredio njegove spise i često ih dosledno tumačio. Pri tome nije bio samo izdavač i propagandista nego i svojevoljni pisac. Poznato je da je Engels uredio i objavio drugi i treći tom Kapitala. Objavljivao je i popularizatorske spise. Bio je majstor „politike predgovora“ (W.Nippel) pišući uvode za spise koje je Marks sam ili sa njim

pisao, često u više navrata u raznim izdanjima i prevodima, čime je snažno uticao na njihovo prihvatanje. Kako je dokumentovano pokazano u novom zborniku *Fridrih Engels i socijaldemokratija. Delo i uticaj jednog Evropejca* (Friedrich Engels und die Sozialdemokratie. Werk und Wirkungen einer Europäers, Metropol, Berlin), Engels je bio pisac ključnih reči-pojmova za socijaldemokrate u nemačkom carstvu, ali i za druge evropske države, npr. za Habzburšku monarhiju. Sve više je argumentisao unutar široko otvorenog transnacionalnog evropskog horizonta. Uprkos mnogim razočarenjima u iščekivanjima revolucionarne promene kapitalističko-buržoaskog poretka, ipak nije napuštao daleki cilj socijalističkog budućeg društva.

Daleko od krutog čuvara dogmi

Pa ipak, podržavao je paralaamentarni angažman Socijaldemokratske partije Nemačke i rešavanje malih aktuelnih problema. Zalagao se npr. za zadružne eksperimente u raširenoj stambenoj bedi svoga doba. A kao stari 1848-aš branio je unutarpartijsku slobodu mišljenja. Sukobio se sa predsednikom partije Augustom Bebelom 1891. pitajući ga „ne bi ste li bolje činili da ste manje osetljivi, a u delanju manje pruski. Vama – partiji – potrebna je socijalistička nauka, a ova ne može živeti bez slobode pokreta“. D. Lehnert i C. Morina komentarišu: „Ni stari Engels nije bio kruti čuvar dogmi Marksove ortodoksije, nego je, uprkos idejnoj strogosti i dokazanom uživanju u (po današnjem gledanju politički korektnim često uvredljivim) umešnim polemikama sa drugačijim gledanjima u vlastitim redovima, ostao veran temeljnom stavu koji odgovara onome

što je Vili Brant (Brandt) istakao kao moto svog ranog „puta između 1930. i 1950“: „Ulevo i slobodno“.

Sva je sreća što literatura koja se pojavila povodom 200 godina rođenja Fridriha Engelsa izbegava da glorifikuje ovog suosnivača marksizma i slavi kao stožernog sveca, kako je to često činjeno u prethodnim desetlećima. Štaviše, nije izostala ni nedostajuća kritika: ekonomisti su raščlanili jednostranosti i polemička iskrivljavanja sa kojima je Engels prihvatao englesku političku ekonomiju i prosljeđivao je Marksu. Engels je verovao da može da raspozna „hijerarhiju naprednih i nazadnih nacija u širokoj shemi svet-skoistorijskog napretka“ pa je klasifikovao „male narode“ istočne Evrope kao neistorijske i nesposobne za formiranje nacije. Isto tako su istoričari sa čuđenjem uočili Engelsovu „pozitivnu sklonost ka vojnom“ u njegovim vojnonaučnim studijama. Iz današnje perspektive je jasno koliko je samom Engelsu, prožetom iskustvima i saznanjima premartovske Evrope, bilo teško da potonji razvoj valjano razume: bilo da se radilo o prevazilaženju osiromašenja uspešnim kapitalističkim rastom u drugoj polovini veka ili o izostanku revolucionarne proleterske klase u SAD ili o sposobnosti preživljavanja srednjih slojeva u poljoprivredi i zanatstvu čiju su propast i on i Marks predviđali. Kraha ključnih prognoza Marksa i Engelsa pokazao se već krajem 19. veka.

Pre svega, s obzirom na krize kapitalizma i njegove tipične nepravde Engels je skupa sa Marksom proročki prepoznao one probleme koji i danas postoje i hrabro im se protivio. Pa ipak, većina onih koji danas pišu o Engelsu mudro odustaje od toga da

njegove tadašnje uvide aktuelizuje i preporuča kao priloge rešavanju današnjih problema. Jer tek se sa vremenske distance od dva stoleća vidi koliko je Engels bio ličnost 19. veka: prožet sukobom sa ranim industrijskim kapitalizmom koji se bezobzirno probijao, nadanjima, borbama i razočarenjima revolucije iz 1848. i perspektivama i granicama mišljenja i delanja ove decenije. Bio je kritički građanin 19. veka koji je u svom životu spajao privredne i obrazovne građanske elemente u sva-

kom slučaju na vrlo ličan, neizmerno samostalan i zavidno nekonvencionalan način. Bio je dete svoga vremena. Pa ipak, sve to je bio na osoben i izuzetno produktivan način sa velikim snagama i učincima koji se raspoznaju tek sa duže vremenske distance. Nužna istorizacija jedne krupne ličnosti nikako ne razbija opčinjenost kojom zrači. Naprotiv.

Jirgen Koka